

Ένθετο αφιέρωμα

Οι αρμένιοι της Κομοτηνής
The Armenians of Komotini
ԳՈՍԻՊԻՆԻ ԿՈՄՈՏԻՆԻ

Στην εκδήλωση
παρουσίασης της
τρίγλωσσης έκδοσης
του **Εκπολιτιστικού
Μορφωτικού Συλλόγου
Αρμενίων Κομοτηνής**

«Οι αρμένιοι της Κομοτηνής»

Επιστημονική επιμέλεια:
Κωνσταντίνος Χατζόπουλος

Επιμέλεια βιβλίου:
Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, Τζένη Κασαπιάν

Το βιβλίο παρουσίασαν:

- ο Πρόεδρος της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης - Έβρου **Γιώργος Μηνόπουλος**
- η φιλόλογος - εκδότρια της εφημερίδας «Παρατηρητής της Θράκης» **Τζένη Κατσαρή - Βαφειάδη**
- η επιμελήτρια του βιβλίου **Τζένη Κασαπιάν**
- ο Καθηγητής Ιστορίας του ΔΠΘ **Κωνσταντίνος Χατζόπουλος**

Επιμέλεια ενθέτου:
Τζένη Κατσαρή - Βαφειάδη

Παρουσιάστηκε η τρίγλωσση έκδοση

του Εκπολιτιστικού Μορφωτικού Συλλόγου Αρμενίων Κομοτηνής με τίτλο

«Οι αρμένιοι της Κομοτηνής»

Με επιστημονική επιμέλεια Κωνσταντίνου Χατζόπουλου

Επιμέλεια του ιδίου και της Τζένης Κασαπιάν

Πραγματοποιήθηκε το Σάββατο το απόγευμα σε ξενοδοχείο της πόλης μας, η παρουσίαση του βιβλίου «Οι Αρμένιοι της Κομοτηνής» που αποτελεί έκδοση του «Εκπολιτιστικού Μορφωτικού Ομίλου Αρμενίων Κομοτηνής». Παρόντες ο αρχιεπίσκοπος των Αρμενίων της Ελλάδος Χορέν Δογραματζιάν, ο πρόεδρος των Αρμενίων στην Ελλάδα, ο εκπρόσωπος της περιφέρειας κ. Παράσχου, ο πρόεδρος της Διευρυμένης Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης Έβρου κ. Μηνόπουλος, ο νομάρχης Ροδόπης κ. Γιαννακίδης, ο δήμαρχος Αιγείρου κ. Λίτσος, ο πρόεδρος της Αρμενικής Κοινότητας Κομοτηνής, δημοτικοί και νομαρχιακοί σύμβουλοι και πλήθος Αρμενίων και όχι μόνο από την Κομοτηνή αλλά και από τη Θεσσαλονίκη.

Το βιβλίο παρουσίασαν ο πρόεδρος της Διευρυμένης Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης – Έβρου κ. Μηνόπουλος, η πρόεδρος του «Εκπολιτιστικού Μορφωτικού Ομίλου Αρμενίων Κομοτηνής» κ. Κασαπιάν, η εκδότρια του «Παρατηρητή της Θράκης» κ. Κατσαρή και ο καθηγητής Ιστορίας κ. Χατζόπουλος.

• Χαιρετισμοί επισήμων

Χορέν Δογραματζιάν,
Αρχιεπίσκοπος Αρμενίων Ελλάδας:
«Το βιβλίο μάρτυρας
των αρμενίων της Κομοτηνής
και της ζωής τους»

«Είμαστε συγκεντρωμένοι εδώ για να κάνουμε την παρουσίαση του βιβλίου για τους αρμένιους της Κομοτηνής ένα βιβλίο που φέρνει στα μάτια μας την ιστορία της παροικίας της πόλης. Οι λαοί ζουν με τις μνήμες τους. Λαοί χωρίς μνήμη είναι λαοί χωρίς μέλλον. Πολλές φορές οι μνήμες αυτές είναι τραγικές, υπάρχουν όμως και μνήμες στους λαούς που είναι ηρωικές. Ο αρμενικός λαός, όπως και ο ελληνικός, είναι λαός με πολιτισμό και χάριν αυτού επιβιώνει μέσω των αιώνων». Ο αρχιεπίσκοπος ευχαρίστησε όλους όσους συνέβαλαν στη συγγραφή του βιβλίου και ιδιαίτερα τον ιερέα της αρμενικής εκκλησίας της Κομοτηνής, την Τζένη Κασαπιάν και τους επίτροπους. «Επίσης θα ήθελα να ευχαριστήσω τους Έλληνες φίλους μας που συνέβαλαν και αυτοί στην έκδοση του βιβλίου αλλά και τους παρόντες που με την παρουσία τους εκφράζουν την αγάπη τους απέναντι στο βιβλίο, όπως και τους φορείς της πόλης. Τελειώνοντας θέλω να πω ότι το βιβλίο αυτό σε κάθε σπίτι θα είναι ο μάρτυρας των αρμενίων της Κομοτηνής και της ζωής τους».

Γιώργος Πεταλωτής,
υφυπουργός παρά
τω πρωθυπουργώ:
«Το βιβλίο δείγμα καταγραφής
όλης της ιστορίας
της Κομοτηνής»

Στον χαιρετισμό του ο υφυπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Γιώργος Πεταλωτής έκανε ιδιαίτερα αναφορά στο Αρμενικό, στην γειτονιά που μεγάλωσε και ο ίδιος και η οποία «δυστυχώς χάθηκε και εδώ είναι μεγάλη η ευθύνη μας, γιατί μπορεί να υπερφανευόμαστε για την περιοχή μας, κάναμε όμως πολύ λίγα πράγματα για να τη διατηρήσουμε. Γειτονιές που θα έπρεπε να διατηρηθούν για να θυμίζουν ότι υπήρχε εδώ ένα σύστημα πολιτισμού, δυστυχώς και πρόσφατα ακόμη έγιναν πολυκατοικίες. Η ζωή έτσι είναι, κυλά, φεύγουν οι γενιές και αυτά που μένουν είναι αυτά που αφήνουμε. Γι' αυτό το βιβλίο αυτό, που είναι εξαιρετικό δείγμα καταγραφής όχι μόνο της Αρμενικής κοινότητας αλλά και όλης της Κομοτηνής, είναι σημαντικό ότι μένει ως παρακαταθήκη στις γενιές μας, ώστε να μπορούμε να περηφανευόμαστε ότι είμαστε όλοι μαζί και αυτόν τον πολιτιστικό πλούτο που έχουμε ως περιοχή θα τον διατηρήσουμε και θα τον περάσουμε σε όλες τις γενιές. Εγώ αυτό κάνω. Χαρακτηριστικά θα πω ότι δεν απουσιάζω ποτέ από τον Επίταφιο της Αρμενικής Εκκλησίας, μόνο όταν λείπω θα συμβεί αυτό, αλλά πάντα παίρνω και την κόρη μου έτσι ώστε να μας μείνει ως συνήθεια πρώτα να πηγαίνουμε στον αρμενικό επίταφιο και μετά στους άλλους».

Άρης Γιαννακίδης,
νομάρχης Ροδόπης:
«Το βιβλίο δικαίωση
της καταλυτικής παρουσίας
της αρμενικής κοινότητας
στην Κομοτηνή»

«Η ιστορική αυτογνωσία των Ροδοπαίων αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της διαρκούς διερεύνησης της κοινωνικής ταυτότητάς τους σήμερα. Ο πολυπολιτισμικός χαρακτήρας της περιοχής μας ζύμωσε μέσα στους αιώνες μια μοναδική, ξεχωριστή κουλτούρα με επιρροές από Ανατολή και Δύση, συνεισφέροντας στη διαμόρφωση μια σύγχρονης κοινωνίας που το κάθε κομμάτι της κουβαλά τη δική του πολιτισμική προίκα.

Οι αρμένιοι της Κομοτηνής αποτελούσαν πάντα ένα από τα πιο κοινωνικά κύτταρα της πρωτεύουσας της Ροδόπης. Με δραστηριότητα στην οικονομία και την κοινωνική πραγματικότητα της κάθε εποχής. Οι αρμένιοι συμπολίτες, παρά τον μικρό σχετικά αριθμό τους, αποτελούσαν και αποτελούν μέχρι και σήμερα σημείο αναφοράς για την Κομοτηνή, με αξιοζήλευτη παρουσία σε όποιο τομέα δράσης καταπιάνονται. Δαιμόνιοι και ακούραστοι, με μυαλό κοφτερό και αγάπη για τον τόπο τους. Για τον τόπο που έγινε πατρίδα και που συνδιαμόρφωσαν την πορεία του. Άλλωστε μόνον άνθρωποι ικανοί, ευφυείς και προικισμένοι θα μπορούσαν να πετύχουν σε εποχές πολέμων, δυστυχίας και φτώχειας. Η παρούσα έκδοση με την ιστορία της αρμενικής κοινότητας της Κομοτηνής είναι μια τεράστια προσφορά στον τόπο μας. Είναι το συμπλήρωμα μιας ακόμη ψηφίδας στον πολυπολιτισμικό καμβά του. Η έκδοση αυτή δεν είναι μια απλή

Κώστας Κατσιμίγας, αντινομάρχης Ροδόπης: «Αισθάνομαι κομμάτι της αρμενικής κοινότητας»

Με μια μικρή συμβολή συμμετείχε στην έκδοση ο κ. Κατσιμίγας και συγκεκριμένα με την παροχή κάποιων χαρτών και κάποιων πληροφοριών τεχνικού περιεχομένου στη γειτονιά των Αρμενίων, όπου, όπως ο κ. Πεταλιωτής, και ο ίδιος μεγάλωσε. «Έχω πολλές μνήμες από την εποχή που η αρμενική κοινότητα ήταν πολύ περισσότερο πολυάριθμη και περισσότερο δραστήρια. Είμαι από τα παιδιά που μάτωσαν τα γόνάτα τους στην οδό Ναρσή, στην οδό Ιπποκράτους, στην οδό Λέοντος Αρμενίου, στην οδό Λέοντος Ισαύρου σε όλες αυτές τις γειτονιές. Είμαι από τα παιδιά που πήγαν ωδείο στο παλιό αρμενικό σχολείο στην τότε Σισμάνογλου και νυν Δημητρίου Μπλήτσα, έχω παίξει με τον Μπεντρός, με τον Μιχράν, με τον Στεπάν, με τόσους άλλους και πραγματικά αισθάνομαι σαν ένα κομμάτι της κοινότητας και εγώ. Νομίζω στη σημερινή βραδιά θα ήταν έλλειμμα να μην αναφερόταν το όνομα ενός πολύ μεγάλου Έλληνα αρμενίου της περιοχής μας, ενός ανθρώπου που η δημοτική αρχή της Κομοτηνής τίμησε δίνοντας το όνομά του σε δρόμο, ενός ανθρώπου που με την ψήφο του στο συμβούλιο της Δισσυμμαχικής Θράκης το 1920 με τον Εμμανουήλ Δουλά και την πεφωτισμένη παρέμβαση του Χαρίσιου Βαμβακά συνέβαλε προκειμένου η Θράκη να ενσωματωθεί στον ελληνικό εθνικό κορμό. Θεωρώ δίκαιο το όνομα τού Ρουπέν Κεβορκιάν να αναφερθεί στην σημερινή εκδήλωση».

Αγκόπη Τζελαλιάν, μεταφραστής του βιβλίου στα αρμενικά:

«Πολύτιμο ντοκουμέντο που σώζει τις τελευταίες στιγμές ενός παμπάλαιου πολιτισμού»

«Από την πρώτη καταγραφή της Αρμενικής παρουσίας το 1837 μέχρι τελευταία το 1999 που έγινε από τον Αρμένιο πρόεδρο στην Ελλάδα, ελάχιστα έως και ελλιπή πληροφορίες υπάρχουν για τους Αρμένιους» και κατά τον κ. Αγκόπη Τζελαλιάν.

«Η έκδοση που παρουσιάζεται απόψε αποτελεί πολύτιμο ντοκουμέντο, αφού σώζει τις τελευταίες στιγμές ενός παμπάλαιου πολιτισμού, ενός κόσμου που φεύγει».

Ως μεταφραστής του έργου τόνισε ότι «αντικρίζουμε ένα έργο που ταλαντεύεται μεταξύ αλήθειας και παραμυθιού, όπου το τεκμήριο ανταγωνίζεται το θρύλο και η επιστήμη την φαντασία. Αντιμετωπίζουμε το σύγγραμμα το οποίο υπογράφουν ένας καθηγητής πανεπιστημίου και μια αθεράπευτα ερωτευμένη με την γενέτειρά της πόλη. Με συγκροτημένη γραφή ο πρώτος, ποιήτρια αφηγήτρια η δεύτερη, βγαλμένη θαρρείς από χαμένο έπος με κωδικοποιημένα συμπεράσματα από τη μια και από την άλλη λεπτομερείς περιγραφές της καθημερινότητας».

Ο ίδιος για να ανταπεξέλθει στις δυσκολίες απόδοσης είπε πως ληιούργησε ως δημιουργός με συνέπεια, γιατί μόνο έτσι θα κατάφερνε να ανταπεξέλθει από τη δυσκολία της μεταφοράς της απλής και γνώριμης στιγμής του χθες, της παλιάς, γεμάτης ανθρωπιάς, γειτονιάς.

• Οι ομιλητές

Γιώργος Μηνόπουλος, Πρόεδρος Διευρυμένης Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης - Έβρου: «Απόδοση τιμής για απεθθόντες και συμβόλαιο μνήμης για επερχόμενους»

Για ιστορικό γεγονός έκανε λόγο ο πρόεδρος της Διευρυμένης Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης - Έβρου, με δύο όψεις, εκ των οποίων η πρώτη αφορά στην έκδοση του βιβλίου και η δεύτερη και πιο σημαντικό, είναι η συμπλήρωση δυόμισι και πλέον αιώνων παρουσίας αρμενίων στην Κομοτηνή. Όπως είπε ο κ. Μηνόπουλος η παροικία των αρμενίων έζησε όλα τα ιστορικά γεγονότα της πόλης της Κομοτηνής, αλλά και τα ευρύτερα της βαλκανικής περιοχής και γενικότερα τα παγκόσμια

Όσον αφορά στο βιβλίο είπε πως είναι αποτέλεσμα πολλών προσπαθειών ατόμων, κάνοντας ιδιαίτερη αναφορά στην κ. Κασσιάν, στον κ. Χατζόπουλο και στην κ. Κατσαρή, που συνετέλεσαν ώστε το αποτέλεσμα να είναι εξαιρετικό. Χαρα-

Ο αρχιεπίσκοπος των αρμενίων στην Ελλάδα Χορέν Δογραματζιάν

κτήρισε το βιβλίο λιτό που αναφέρεται στους Κομοτηναίους, τους σηματοδοτεί αλλά θα διανεμηθεί σε όλη την αρμενική κοινότητα παγκόσμια, εφόσον είναι μεταφρασμένο και στα αρμενικά. Επειδή η Υπερνομαρχία έχει τα πνευματικά δικαιώματα του βιβλίου μαζί με τον Εκπολιτιστικό Όμιλο Αρμενίων ο κ. Μηνόπουλος παρητήθη των δικαιωμάτων αυτών.

Ο πρόεδρος της Διευρυμένης Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης αφού στάθηκε σε ορισμένα σημεία των χαιρετισμών του πρώην γενικού γραμματέα της Περιφέρειας κ. Σταμάτη και του Νομάρχη, κ. Γιαννακίδη έκανε αναφορά στον δικό του χαιρετισμό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο. «Στην παρέα μας στην Αλεξανδρούπολη όπου γεννήθηκα και μεγάλωσα ήταν ο Γιάννης, ο Παύλος, ο Βαχέ, ο Ορέστης, ο Αημπέρτος, ο Μιχάλης, ο Χάμπος, ο Σταύρος και αργότερα, η Ινές, η Νάντια, ο Κυριάκος και πολλοί άλλοι ανάλογα με την περίπτωση. Τότε δεν ξέραμε τίποτα για την πολυπολιτισμικότητα. Αλλά ήμασταν φίλοι, κάναμε παρέα όπως ακριβώς έκαναν και οι γονείς μας. Αυτό σηματοδοτεί τα πάντα» τόνισε ο κ. Μηνόπουλος που ξαναδιαβάζοντας την παράγραφο ανέφερε ότι στην παρέα τους ήταν ο Γιάννης, ο Παύλος, ο Βαχέ Ατζεμιάν, ο Ορέστης Κολλοζώφ του ΚΚΕ, ο Αημπέρτος ο οποίος ήταν Εβραίος, ο Μιχάλης Παπαγιαννάκης ο Χάμπος Μαροκιάν, ο Σταύρος Παλακίδης και αργότερα η Ινές, η αδελφή του Αημπέρτου, η Νάντια, η αδελφή του Χάμπου και ο Κυριάκος, ο άνδρας της, ο γιατρός που το 1967 με την επικράτηση της Χούντας έφυγε στην Αμερική και δεν ξαναγύρισε.

«Αργότερα μεγάλος πια, μέσα από μια εκδήλωση που οργανώσαμε με τον Σύλλογο Αρχαιοφίλων και Πολιτιστικής Κληρονομιάς Νομού Έβρου» για την αρμενική κοινότητα της πόλης μας έμαθα πολλά, εντυπωσιακά και ενδιαφέροντα και άρχισα να συνειδητοποιώ τη σημαντικότητα της πολυπολιτισμικότητας γενικότερα, ιδιαίτερα όμως για την περιοχή μας. Άνθρωποι διαφορετικής καταγωγής και θρησκευμάτων σε μια ειρηνική συνύπαρξη, ίσοι αλλά όχι ίδιοι, διαφορετικοί και, συγχρόνως, παρόμοιοι, σε μια πατρίδα ζωντανή που αγαπά όλα τα παιδιά της, άσχετα αν πολλά από αυτά αναγκάστηκαν να ξεριζωθούν, κυρίως, για λόγους οικονομικούς. Είναι πλούτος, είναι συναίσθημα, είναι πολιτισμός, ο πολυπολιτισμός είναι πλεονέκτημα όταν τον βιώνεις.

Η προπαιδεία αυτή ήταν επόμενο ότι θα με οδηγούσε ανεπιφύλακτα στην υποστήριξη της έκδοσης ενός βιβλίου που θα αφορούσε στην αρμενική κοινότητα της Κομοτηνής. Η ιστορία της είναι προφανώς και ιστορία της Κομοτηνής. Κείμενο τρίγλωσσο, για ένα ευρύτερο κοινό και φωτογραφίες πολλές με επεξηγηματικές λεζάντες αφηγούνται μια ζωή που πέρασε, αλλά μας σημάδεψε και συνεχίζεται μέχρι σήμερα δυναμικά.

Μέσα από τις προσπάθειες του «Εκπολιτιστικού Μορφωτικού Ομίλου Αρμενίων Κομοτηνής» ιδίως της Προέδρου κ. Τζένης Κασσιάν και με την επιστημονική επιμέλεια του καθηγητή κ. Κωνσταντίνου Χατζόπουλου το ανά χείρας βιβλίο είναι πλούτος ιστορικός και συγχρόνως, πολιτισμικός. Είναι ρίζες και είναι συνέχεια, είναι απόδοση τιμής για τους απεθθόντες και συμβόλαιο μνήμης για τους επερχόμενους».

Τελειώνοντας ο κ. Μηνόπουλος έκανε κάποιες παρατηρήσεις. «Ενώ το βιβλίο είναι τρίγλωσσο οι χαιρετισμοί είναι μόνο στα ελληνικά. Είναι μια παράλειψη αυτό, γιατί στερείται από τους ανθρώπους της διασποράς που δεν γνωρίζουν ελληνικά να ενημερωθούν και να δουν την άποψη και των από έξω, όχι μόνο των ανθρώπων που από μέσα μπορεί να βλέπουν το θέμα όμορφα και με συγκινητική φόρτιση αλλά και των ανθρώπων που στην καταγωγή δεν είναι αρμενίοι. Και εμένα θα με ενδιέφερε τα παιδιά ή τα εγγόνια του Ασόφ Μαγοκιάν στο Παρίσι να διαβάσουν το βιβλίο αλλά και να γνωρίσουν τι σκέφτονται και οι άλλοι για αυτούς. Ο Ασόφ Μαγοκιάν δεκαπέντε χρόνων πούληγε κουλούρια στην Αλεξανδρούπολη, στο Παρίσι έγινε μεγάλος σκηνοθέτης, είναι ο Ανρί Βερνέιγ, γυρίζοντας μια τριώρη ταινία που αναφέρεται στην γενοκτονία των Αρμενίων. Θα ήθελα επίσης και τα εγγόνια του Κεβόρκ Γκαβαρέντζ να διαβάσουν το βιβλίο, γιατί αυτός ο άνθρω-

παράθεση στοιχείων. Είναι αποτέλεσμα μιας πολύχρονης συστηματικής και επιστημονικά προσανατολισμένης προσπάθειας. Μπορεί να υπογράφεται από μια ομάδα λαμπρών συμπολιτών, αλλά θεωρώ ότι γεννήτορες και συγγραφείς του είναι όλοι οι αρμενίοι της Κομοτηνής που συνεισέφεραν με γνώσεις, υλικό και προπάντων πληροφορίες. Και πραγματικά το αποτέλεσμα είναι μοναδικό και από κάθε άποψη αξιόλογο.

Μέσα από τις σελίδες της έκδοσης ξεπηδούν εικόνες και πρόσωπα μιας Κομοτηνής που ο χρόνος ξεθώριασε και οι αναμνήσεις της πλέον χάνονται. Παρ' όλα αυτά, η καταγραφή της συγγραφικής ομάδας φωτίζει μέσα από την καθημερινή ζωή των προγόνων της μια εποχή όπου οι άνθρωποι της, εκτός από τον εpiούσιο, καλλιεργούσαν το πνεύμα, παρήγαγαν πολιτισμό, προσέφεραν με ανιδιοτέλεια στον συνάνθρωπό τους.

Πιστεύω ότι η καλή τύχη και το πλήρωμα του ιστορικού χρόνου έφερε αυτό το εκπληκτικό αποτέλεσμα, μια σπάνια προσπάθεια από τις σημαντικότερες που έχουν γίνει τα τελευταία χρόνια ως προς την μοναδικότητα των στοιχείων που περιέχει.

Η πολύτιμη αυτή ιστορική παρακαταθήκη είναι η δικαίωση της καταθλιπτικής παρουσίας της αρμενικής κοινότητας στην Κομοτηνή και ταυτόχρονα βαριά κληρονομιά στη νέα γενιά των αρμενικών καταγωγής συμπολιτών μας. Μια κληρονομιά που δεν ανήκει μόνο σε αυτούς, αλλά σε όλους όσους σήμερα θεωρούν πατρίδα αυτόν τον τόπο και εργάζονται καθημερινά για να τον αναδείξουν και να τον καταστήσουν τόπο στον οποίο αξίζει, παρά τις διαφορετικότητες, να ζεις, να προσφέρεις και, κυρίως, να δημιουργείς.

Ως Νομάρχη Ροδόπης αισθάνομαι περήφανος για την έκδοση αυτή που αποτελεί κομμάτι πλέον της πολύτιμης κιβωτού της τοπικής μας παράδοσης».

Ο νομάρχης Ροδόπης συνεχάρη όλους τους συντελεστές και κυρίως την Πρόεδρο και τη Διοίκηση «που δούλεψαν ακάματα και παρέκαμψαν δυσκολίες προκειμένου να ολοκληρωθεί αυτό το πολύτιμο πόνημα».

Στεπάν Ματεοσιάν, Πρόεδρος Αρμενικής Κοινότητας Κομοτηνής: «Περηφανευόμαστε για τη στάση της Ελλάδας στις δύσκολες ώρες»

Ο Πρόεδρος της Αρμενικής Κοινότητας Κομοτηνής συνεχάρη όλους δούλεψαν για την έκδοση του βιβλίου αλλά και όλους συνέβαλαν ηθικά ή υλικά στην έκδοσή του, επισημαίνοντας «την στάση και τη φιλοξενία του ελληνικού λαού και της ελληνικής πολιτείας στις δύσκολες ώρες του αρμενικού έθνους, γεγονός που κάνει εμάς τους αρμένιους της νέας γενιάς τόσο περήφανους που είμαστε Έλληνες όσο είμαστε περήφανοι και για την αρμενική καταγωγή μας».

Οι ομιλητές της εκδήλωσης – παρουσίασης του βιβλίου «Οι Αρμένιοι της Κομοτηνής», Γιώργος Μινόπουλος, Τζένη Κασαπιάν, Τζένη Κατσαρή –Βαφειάδη, Κωνσταντίνος Χατζόπουλος.

πος που έζησε στην Αλεξανδρούπολη ήταν ο ιδρυτής της μαντολινάδας εκεί και μετακόμισε στο Παρίσι. Είχε μια κόρη που παντρεύτηκε τον Σαρλ Αζναβούρ και λέγεται ότι κάποια τραγούδια είναι του Γκαβαρνέντζ».

Επίσης, ο κ. Μινόπουλος στάθηκε σε ένα άλλο σημείο που κατά την άποψή του το θεωρεί αδικία και αφορά στην ύπαρξη ενός πίνακα όπου θα καταγράφονται το ονόματα αυτών που αναφέρονται, όπως τα ονόματα αυτών που πολέμησαν στο Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τη συμμετοχή των αρμενίων στην Εθνική Αντίσταση τα οποία περιλαμβάνονται σε υποσημείωση. Ο κ. Μινόπουλος διάβασε τα ονόματα αυτών που έπεσαν τότε καταλήγοντας «ίσοι στη ζωή, ίσοι και στο θάνατο, ας ελπίσουμε και στη δόξα».

Τζένη Κασαπιάν, επιμελήτρια του βιβλίου: «Ένας στερνός αποχαιρετισμός σ' έναν κόσμο που έφυγε για πάντα»

Συναίσθημα φορτισμένη η κ. Κασαπιάν έδωσε το δικό της στίγμα στην παρουσίαση του βιβλίου. «Η παρατηρούμενη, με έντονους ρυθμούς, κλιμάκωση της βιβλιογραφικής παραγωγής στην κατεύθυνση της μαρτυρίας και της βιοματικής κατάθεσης, σηματοδοτούν κυρίως τις δυο τελευταίες δεκαετίες μια στροφή ή καλύτερα μια ανά καιρούς επαναλαμβανόμενη επιστροφή του κοινού στην «ανακάλυψη» ή αλλιώς στην «αναψηλάφηση» του παρελθόντος. Επιστροφή που συνδέεται με τα ενδιαφέροντα των κοινωνιών στο σύνολό τους.

Τι τροφοδοτεί όμως αυτή η γενική προσφυγή στην Ιστορία, στην οποία σπεύδουν να ανταποκριθούν τα ΜΜΕ και οι πάσης φύσεως «ειδικοί»;

«Η Ιστορία ως καταναλωσιμο είδος έχει γίνει ένα μέσο θεραπείας που αναπληρώνει την έλλειψη παραισθησιογόνων και καταπολεμά την απομόνωσή μας στα προάστια με παρελθόν χωρίς μνήμη». (Γάλλος ιστορικός Francois Dosse). Καθώς το παρόν δεν εμπνέει και το μέλλον διαγράφεται ιδιαίτερα ανησυχητικό, το παρελθόν απομένει ως τόπος ανασύνθεσης μιας ταυτότητας μέσω της αναδρομής σε μεγάλες και συγκινητικές στιγμές, σε εποχές όπου ο καθημερινός άνθρωπος μετείχε ενεργά στη διαμόρφωσή του. Όσο πιο άσχημος και ακατανόητος γίνεται ο δικός μας κόσμος, τόσο βαθιάει η νοσταλγία για όσα χάθηκαν ίσως για πάντα.

Μπορούμε λοιπόν να αναφερόμαστε στις θεραπευτικές ιδιότητες της ιστορίας απέναντι στη «στεγνή καθημερινότητα».

Πέρα απ' όλες αυτές τις αναλύσεις για την επιστροφή του κοινού στην ανακάλυψη του παρελθόντος, πρέπει να τονιστεί πως αναφαίρετο δικαίωμα κάθε κοινωνίας είναι να γνωρίζει την ιστορία της. Η μνήμη είναι το εισιτήριο της διατήρησης, της διάσωσης, της καταπολέμησης της λήθης.

Ένα βιβλίο είναι μνήμη. Ένα βιβλίο που δεν γράφτηκε ποτέ είναι κάτι παραπάνω από ένα κενό. Είναι μια από τις ζωές που δεν μπορέσαμε να ζήσουμε. Ένα από τα ταξίδια που δεν μπορέσαμε να κάνουμε...

Το συγκεκριμένο έργο περισσότερο είναι ένας στερνός αποχαιρετισμός σ' έναν κόσμο που έφυγε για πάντα και μαζί του έφυγαν κι εκείνοι που τον κράτησαν στις πλάτες τους και τον έφεραν ως τις δικές μας μέρες. Ξαν ένας τρυφερός ασπασμός σ' όλες τις γριούλες του αιώνα που πέρασε.

Σ' αυτές που κάποιοι πρόλαβαν και αντάμωσαν, πότε στις μικρές αυλές τους, πάντοτε μαυροφορημένες για πρόσφατα και παλιά πένθη. Και στις άλλες, που δεν αξιωθήκαμε να συναπαντήσουμε, τις ξεχασμένες. Σ' όλες αυτές, που από μάνα σε θυγατέρα, ξέρανε όλες τις πανάρχαιες τέχνες και

του ταπεινού τους οίκου. Που μια ζωή, τα έδωσαν όλα στους δικούς τους – και την ψυχή τους την ίδια – και δεν έλαβαν στο χέρι παρά ελάχιστα ψίχουλα.

Το πώς ξεκίνησε αυτό το βιβλίο ήδη αναφέρεται στον πρόλογο του. Το πώς στήθηκε θα σας το περιγράψουν οι συνομιλητές μου. Αυτό που θέλησα να κάνω εγώ είναι να μοιραστώ μαζί σας τον πλούτο αυτής της εμπειρίας.

Πρόκειται για ένα γοητευτικό ταξίδι στο χώρο και χρόνο της ιστορίας της πόλης μέσα από τη φωτογραφική - και όχι μόνο - μαρτυρία ενός μέρους της πληθυσμιακής δύναμης της Κομοτηνής από τη γένεσή της. Της αρμενικής κοινότητας της Κομοτηνής.

Όταν άρχισα να ψάχνω απτά πλέον στοιχεία για να ξαναστηθεί η γειτονιά του «αρμενιού» σε γραπτό κείμενο - η οποία προ πολλού είχε χαθεί - και γνωρίζοντας την πόλη της Κομοτηνής, συνειδητοποίησα πόσο λίγα ήξερα πράγματι, πόσο επιφανειακά προσπέρανα σημεία ενδιαφέροντα. Αφουγκράστηκα σκιές βαριές, δεκαετιών πίσω, που αγνοούσα. Φωτίζονταν πια τα βήματά μου σε δρόμους και σοκάκια μ' άλλο φως. Ανακάθισα κουβέντες παλιές και ιστορίες και πρόσωπα. Πέρασα νοητά σε άλλη διάσταση. Κάποιες φορές άγγιξα μια χούφτα μικροπράγματα ανθρώπων που έχουν αφανισθεί από καιρό, τόσο ανεπαρκή για να τους περιγράψουν, μα τόσο ταυτισμένα με τον ίδιο. Κάθε αράδα του βιβλίου μια αναγωγή στο παρελθόν.

Στην καθημερινότητά μας, ουσιαστικά αγνοούμε τον περιβάλλοντα χώρο, πόσο μάλλον το παρελθόν του. Για παράδειγμα, σ' αυτήν ακριβώς τη θέση που γίνεται σήμερα η παρουσίαση του βιβλίου, βρισκόταν πριν από δεκαετίες ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής. Η όλη έκταση ανήκε στους προγόνους της οικογένειας Πιουσκιουλιάν και ήταν κατάφυτη με αμπέλια. Στον χώρο μπροστά από το κτίσμα υπήρχε ένα μαγναοπήγαδο. Η ιστορία αυτής της οικογένειας όπως και πολλών άλλων οικογενειών, θα μπορούσαν να παραβληθούν με τα αριστουργήματα της κλασικής λογοτεχνίας που έχουν υφανθεί και εμπνευσθεί από την φαντασία της ζωής. Εύλογη παρατήρηση θα ήταν αν κάποιος από εσάς σκεφτόταν πως μπορούμε να επιζήσουμε άνετα και χωρίς αυτές τις αναφορές στο παρελθόν. Φυσικά, δεν μπορείς να ζεις έτσι κάθε στιγμή. Ωστόσο, η συνειδητοποίηση της ζωής όλων αυτών των ανθρώπων, σημαντικών και «ασήμαντων» που άφησαν ή δεν άφησαν ίχνη πίσω τους και εξαφανίστηκαν για πάντα, σε κάνει να αποκτάς σαφή και ενσυνείδητη γνώση του τι εστί χρόνος και ύπαρξη.

Όλες αυτές οι αναμνήσεις και άλλες πιο πολυάριθμες και απ' τα αστέρια του ουρανού, είναι διαθέσιμες μόνο στον καθένα από εμάς κι η καθημέ τους είναι μια φασματική εικόνα που με το θάνατό μας θα σβηστεί για πάντα. Οι ηλικιωμένοι - ο κάθε ηλικιωμένος - είναι για τις εικόνες πολλών ανθρώπων το τελευταίο αρχείο.

- Ας τους αφήσουμε να καταγράψουν ό,τι θυμούνται.
- Ας τους αφήσουμε να διατυπώσουν τις σκέψεις τους στον πάπυρο.
- Ας τους αφήσουμε να ξεχάσουν μέσα από τις αναμνήσεις τους.

ΤΕΧΝΙΚΕΣ.

Που κατέχανε όλα τα μυστικά της φωτιάς. Που γνώριζαν γιατρείες, τις γητειές και τα άρρητα ξόρκια. Που αντέξανε αγγύγιστα όλες τις δοκιμασίες και τα δεινά

Ρωτάτε

τους ηλικιωμένους να σας πουν, να σας διηγηθούν. Ο χρόνος ξεορκίζεται με τη συνέχεια της ζωής».

Σ' αυτό το σημείο η κ. Κασαπιάν ευχαρίστησε τον πρόεδρο της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης - Έβρου κ. Γεώργιο Μινόπουλο, τον Νομάρχη Ροδόπης, κ. Άρη Γιαννακίδη, τον πρώην Γενικό Γραμματέα Περιφέρειας Ανατολικής Μακεδονίας - Θράκης, κ. Δημήτρη Σταμάτη και τον πρόεδρο της αρμενικής κοινότητας Κομοτηνής κ. Στεφάν Ματεοσιάν για την οικονομική υποστήριξη του όλου εγχειρήματος.

Αισθάνομαι την υποχρέωση να μνημονεύσω τα ονόματα των ανθρώπων που μας ενέπνευσαν την ιδέα αυτής της καταγραφής, αυτούς που στήριξαν τις προσπάθειές μας και δεν πρόλαβαν να δουν την έκδοση του βιβλίου. Την Ανζέη Κρικοριάν -Γκούγκλη, τον Αρά Μπάρντη, τον Αρτίν Πιουσκιουλιάν και τον Χατοίκ Χατσαντουριάν, την Αναίτ μας, την Αναίτ Δαγκαζιάν - Ματεοσιάν, και τον θείο τον Γκαραμπέτ Γκαραμπετιάν. Θα τους θυμόμαστε πάντα όλους.

Ο αντινομάρχης Κώστας Κατσιμίγας, ο νομάρχης Ροδόπης Άρης Γιαννακίδης, ο εκπρόσωπος της περιφέρειας Τάσος Παράσχου, ο υπουργός παρά τω πρωθυπουργώ Γιώργος Πεταλωτής και ο πρόεδρος της Αρμενικής παροικίας Κομοτηνής Στεφάν Ματεοσιάν

Πολύτιμη συνεργάτιδα η Ντίνα Κουγιουμτζιάν. Η καταπληκτική απόδοση στην αρμενική έγινε από τον κ. Αγκόη Τζελαλιάν. Η φωτογράφιση των εκκλησιαστικών κειμηλίων έγινε από το Βασίλη Αϊβαλιώτη του ΠΑΚΕΘΡΑ.

Φωτογραφίες, πληροφορίες και κάθε είδους βοήθεια συνεισέφεραν οι : π. Μπογός Μπατλαγιάν, Λούση Ακτεριάν, Λένα Αντωνιάδου, Γιάννα Αρσλιανίαν, Οικ. Μάκη Γκιουμπεκιά, Άκης και Λίτσα Δαγκαζιάν, Μιχράν Εσαγιάν, Ερμινέ Καλαϊτζιάν - Κουγιουμτζιάν, Ρουπέν Κασαπιάν, Μανισάκ Κασαπιάν - Μαρντικιάν, Σήφης Κασσεσιάν, Κώστας Κατσιμίγας, Νίκος Γκούγκλης, Σόνια Ματεοσιάν - Κουγιουμτζιάν, Αλίκη Μανουκιάν, Σακέ Μανουκιάν - Παπαζιάν, Μαρδύρος Μαργκοσιάν, Κεβόρκ Μπεντρός, Μελκονιάν, Κεβόρκ Χρ. Μελκονιάν, Μπεντρός Χρ. Μελκονιάν, Σέτα Μελκονιάν - Καθολιαννίδου, Αναίτ Μπαγτζιάν - Γκουμουσιάν, Σαγιέν Μπάρντης, Μανίκ Μπερεκτσιάν - Ασυριάν, Λίτσα Παναγοπούλου - Καρυωτάκη, Πανίκ Πανικιάν, Λούλα Πασχαλίδου, Μερουζιάν Τοροσιάν, Νοεμί Τουτουντζιάν, Σογομών Τουτουντζιάν, Σέτα Τσετσιάν, Σινορίκ Τσαταλιάν, Ζαρμούι, Κρικόρ Φιλιπποσιάν, Σύλβα Χατζιάν - Ζακαριάν, οίκ. Ονίκ Χατσαντουριάν

Τέλος θα ήθελα να ευχαριστήσω από βάθους καρδιάς τον Καθηγητή Κ.Κωνσταντίνο Χατζόπουλο.

Χωρίς αυτόν η έκδοση με την παρούσα τουλάχιστον μορφή απλά δεν θα υπήρχε...».

Εκπολιτιστικού Μορφωτικού Ομίλου Αρμενίων Κομοτηνής υπάρχουν αντικείμενα, ιδιαίτερης αξίας, για τα οποία το βιβλίο μόνον μου έμαθε.

Αντικείμενα όπως:

- η Παναγία με το Χριστό, του τέλους του 18ου αιώνα, που κατατάσσεται στην τεχνοτροπία της «σχολής οβντανιάν», (σ. 250)
- η Παναγία με τον υπέροχο Χριστό με τα μεγάλα μάτια, «ανάθημα», αφιέρωμα δηλαδή, «εις μνήμην Αγκόπ Παρτεμιάν», (σ. 252)
- ο Άγιος Ιάκωβος με την ασπηνία ράβδο του (σ. 253) κι άλλα ακόμη δεκατέσσερα αντικείμενα εξαιρετικής τεχνικής, μήτρες εξαπτέρυγα, δισκοπότρη του 19ου αιώνα.

2,5 αιώνες μετά την παρουσία των αρμενίων στην Κομοτηνή έμαθα επίσης ότι στην πόλη υπάρχουν και φυλλιάσσονται Ευαγγέλιο του 1876, δεύτερο Ευαγγέλιο του 1770, τρίτο Ευαγγέλιο του 1843 κι ακόμη «Πράξεις των Αποστόλων» (Τζασότς) του 1790.

Και ν' αναφέρω κι ένα ακόμη από τα πολύτιμα που μας αποκαλύπτει το βιβλίο και είναι πολλή: τον χειρόγραφο κώδικα του 1731 με συνταγές για φαρμακευτική χρήση 17 βοτάνων, που πραγματικά θα ήταν μεγάλη μας χαρά αν μπορούσαμε να τον μεταφράσουμε και να τον αξιοποιήσουμε.

«Οι αρμένιοι της Κομοτηνής», ένα βιβλίο μνήμης, αλλ' όχι μόνο. Ένα βιβλίο προσφορά της αρμένικης παροικίας στην πόλη, που μας προκαλεί να αξιοποιήσουμε την ιστορία της και τον πλούτο της, που σταδιακά μεν, αλλή σταθερά τα τελευταία χρόνια αρχίζει να μας αποκαλύπτεται.

Και εις άλλα καλά, φίλοι της αρμένικης παροικίας.»

Κωνσταντίνος Χατζόπουλος, καθηγητής Ιστορίας:

«Φιλοδοξούσαμε να τιμήσουμε τη μνήμη όλων των αρμενίων - Ένα είδος πνευματικού μνημοσύνου για αυτούς»

Ο κ. Χατζόπουλος κάνοντας μια αναδρομή στο παρελθόν αναφέρθηκε στο ξεκίνημα της προσπάθειας πριν από οκτώ χρόνια στο υπόγειο που στεγάζεται ο «Εκπολιτιστικός Μορφωτικός Όμιλος Αρμενίων Κομοτηνής» όπου η Τζένη Κασαπιάν και η Ντίνα η Κουγιουμτζιάν και ο αείμνηστος, επιτρέψτε μου να τον αποκαλώ θείο μου, Γκαρραμπέτ Γκαρραμπετιάν μου έκαναν την τιμή να μου αναθέσουν την επιστημονική επιμέλεια του τόμου.

Από τότε κάναμε ένα μεγάλο ταξίδι οκτώ χρόνων, ένα πάρα πολύ όμορφο ταξίδι». Ο κ. Χατζόπουλος εξομολογήθηκε τους λόγους που ασχολήθηκε με το βιβλίο τονίζοντας ότι σε αυτό συνέβαλε η προσφυγική του καταγωγή, και το ότι μικρό παιδί στη γειτονιά του στη Θεσσαλονίκη ζούσαν αρμένιοι που εν συνεχεία έφυγαν στην Γαλλία και έκτοτε τους έχασε. «Πιστεύω λοιπόν ότι μας ενώνει ένας κοινός παρονομαστής και αυτός λέγεται προσφυγιά. Αισθανόμαστε περήφανοι γι' αυτό και βαριά την κληρονομιά απέναντι στους προγόνους».

Ο κ. Χατζόπουλος επεσήμανε ότι μπορεί το βιβλίο να εκδόθηκε αλλή δεν τελειώνει εδώ. «Η έκδοση ενός βιβλίου μοιάζει με τη γέννηση ενός παιδιού. Το παρακολουθούμε πώς μεγαλώνει και πώς εξελίσσεται. Έτσι και εμείς θα παρακολουθήσουμε την πορεία του τόμου που εκδόθηκε και ελπίζουμε, στη συνέχεια, να το εμπλουτίσουμε με όποιο υλικό μπορούμε να βρούμε, και σε αυτό θέλουμε τη βοήθεια όλων σας», τονίζοντας ότι φιλοδοξία τους είναι να βγάλουν και άλλα βιβλία, εφόσον αρμένιοι υπήρχαν και στην Ξάνθη και στο Διδυμότειχο και στην Αλεξανδρούπολη, και με την κ. Κατσαρή έχουν το όνειρο να βγει μια κασετίνα με τρεις τόμους. Ο πρώτος ήδη έχει εκδοθεί κι αλλήτοι δύο θα αναφέρονται στην Ξάνθη και στον Έβρο.

Ο κ. Χατζόπουλος αναφέρθηκε στους λόγους που τους οδήγησαν στην έκδοση του βιβλίου και ήταν κατ' αρχήν να δει όλο το υλικό από έγγραφα και φωτογραφίες που υπήρχε το φως της δημοσιότητας, διαφορετικά κινδύνευε να χαθεί. Επίσης, έπρεπε να φέρουν στο φως της δημοσιότητας ανέκδοτα έγγραφα από τον Ιερό Ναό Αγίου Γεωργίου του Φωτιστή, «γιατί παλιότερα η Εκκλησία ήταν αυτή που φύλαγε όλο το αρχείο της παροικίας» και μόνο έτσι μπορεί να καταγραφεί η ιστορία μιας κοινότητας, μιας παροικίας, μιας πόλης. Πέρα από αυτό υπάρχουν πολλά κειμήλια στον ιερό ναό τα οποία έπρεπε να αναδειχθούν και ένας άλλος λόγος ήταν ότι έπρεπε να διασωθεί η ιστορική μνήμη ανθρώπων μεγάλης ηλικίας.

Συγγραφώντας αυτό το βιβλίο φιλοδοξούσαν να διασωθεί η ιστορία της παροικίας, εφόσον οι αρμένιοι διασκορπίστηκαν σε όλο τον κόσμο, να καταγραφεί η ιστορία του σχολείου, διότι ούτε το κτίριο υπάρχει και κατεδαφίστηκε τη δεκαετία

Ο δήμαρχος Αιγείρου Βαγγέλης Λίτσος, ο δημοτικός σύμβουλος Νίκος Χατζηκωνσταντίνου και ο διευθυντής της Νομαρχιακής Αυτοδιοίκησης Ροδόπης - Έβρου Δαμιανός Σταθάκης

του 1980, χωρίς δυστυχώς να σωθεί το αρχείο του αλλή κάποια σπαράγματα μόνον, αλλή και για να καταδείξουν τη συμβολή των αρμενίων στην οικονομική, κοινωνική, πολιτική και πολιτιστική ζωή του τόπου. «Πάνω απ' όλα όμως φιλοδοξούσαμε να τιμήσουμε τη μνήμη όλων των αρμενίων που γεννήθηκαν και έζησαν εδώ», τόνισε ο κ. Χατζόπουλος, διαβεβαιώνοντας ότι «ο τρόπος αυτός αποτελεί ένα είδος πνευματικού μνημοσύνου για όλους αυτούς τους ανθρώπους».

Επιθυμία των συγγραφέων ήταν να καταγραφεί η συνοικία, ο κοινοτικός βίος, οι σύλλογοι που λειτούργησαν έως τον 20° αιώνα, η εκκλησία και η ιστορία της, το σχολείο, οι επαγγελματίες για τους οποίους υπάρχει έγγραφο - κατάλογος - με όλους τους αρμένιους επαγγελματίες τους έτους 1939-1940, και στον οποίο καταγράφονται πάνω από διακόσιοι επαγγελματίες. Να σημειωθεί ότι στο μεσοπόλεμο στην Κομοτηνή ζούσαν από οκτακόσιους έως και δύο χιλιάδες αρμένιους, αριθμός που μειώθηκε με τη διασπορά, και επίσης μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο.

Ο κ. Χατζόπουλος επέμεινε στον κατάλογο των φωτογραφιών για τον οποίο, όπως είπε : «οι ρεζάντες είναι στα ελληνικά, ταυτόχρονα όμως υπάρχει και κατάλογος των φωτογραφιών στα αρμενικά και αγγλικά, έτσι ο καθένας εξ ημών να μπορεί να δει μέσα στις φωτογραφίες τους ανθρώπους του».

Αναφέρθηκε επίσης στην επιλογή της έκδοσης του βιβλίου στις τρεις γλώσσες, το οποίο χαρακτήρισε δύσκολο εγχείρημα «όχι μόνο γιατί έπρεπε να μεταφραστούν τα κείμενα αλλή και γιατί έπρεπε να στοιχειοθετηθούν και αυτό είχε μεγάλο κόστος. Το κάναμε όμως και ζητούμε συγγώμη, γιατί δεν μεταφράσαμε τους χαιρετισμούς των φορέων που προλόγισαν το βιβλίο. Δεν το κάναμε επίτηδες, αλλή λόγω έλλειψης χώρου».

Ο κ. καθηγητής αναφέρθηκε στις δυσκολίες που αντιμετώπισαν λόγω του άφθονου φωτογραφικού υλικού, τα άγνωστα πρόσωπα που απεικονίζονταν, γιατί έπρεπε να βρεθούν οι άνθρωποι που θα τους αναγνώριζαν. Αυτός ήταν και ο λόγος που ο τόμος άργησε οκτώ χρόνια. Επίσης, μια δυσκολία ήταν η αναζήτηση φωτογραφικού και αρχειακού υλικού μέσω των οικογενειών, που μέχρι και την τελευταία ημέρα έρχονταν στα χέρια τους και γινόταν τιτάνια προσπάθεια να ενταχθούν στο βιβλίο, αλλή και η δυσκολία στο στήσιμο του τόμου. Μια από τις μεγαλύτερες δυσκολίες βέβαια ήταν το κόστος.

Όσον αφορά σε τυχόν λάθη ο κ. Χατζόπουλος είπε ότι μπορεί να έγιναν κάποια «γιατί η συγγραφή και η δημιουργία ενός τόμου είναι μια σύνθετη δουλειά. Κάναμε ό,τι μπορούσαμε, με την κ. Κατσαρή κάναμε αμέτρητες διορθώσεις. Ζητώ την κατανόησή σας για αυτά».

Τέλος, αναφέρθηκε στους συνεργάτες του τόμου, στην Τζένη Κασαπιάν, «η οποία κατέθεσε την ψυχή της και νομίζω ότι το καταλάβατε όλοι. Εγώ την ευχαριστώ από τα βάθη της καρδιάς μου γι' αυτό το πολύ ωραίο ταξίδι των οκτώ χρόνων και για την εμπιστοσύνη που μου έδειξε», την Ντίνα Κουγιουμτζιάν «που μας εξυπηρέτησε και μας βοήθησε, που έδωσε την ψυχούλα της, τον Γκαρραμπέτ Γκαρραμπετιάν, «για τον οποίο ό,τι και να πω θα είναι λίγο. Γλυκύτατος, μου άφησε πολλές αναμνήσεις προσωπικές. Δεν μπορώ να χαρώ την έκδοση του τόμου, γιατί έφυγε πριν από δύο μήνες». Επίσης, αναφέρθηκε στον κ. Τζελαλιάν τον μεταφραστή στην αρμενική, την κ. Δήμητρα Αναστασίου και την κ. Στέλλα Θεολόγου, μεταφράστριες του τόμου στα αγγλικά, τον Βασίλη Αϊβαλιώτη για τη φωτογράφιση του υλικού, την κ. Τζένη Κατσαρή, εκδότρια που με απίστευτη υπομονή στήριξε την έκδοση, την Αναστασία Καρυδοπούλου για την υπομονή της στο στήσιμο του τόμου και τον κ. Λαγαρία, που ασχολήθηκε με τις διορθώσεις και με τη σύνταξη του ευρητηρίου.»

Τζένη Κατσαρή-Βαφειάδη, φιλόλογος - εκδότρια:

Ένα βιβλίο με επιστημονικό πάθος και ποιητική εγκυρότητα»

Να ξεκινήσω τη σύντομη αναφορά μου στο βιβλίο «Οι αρμένιοι της Κομοτηνής», διευκρινίζοντας τους λόγους της παρουσίας μου εδώ. Κατ' αρχήν είμαι εδώ για να τιμήσω την Τζένη Κασαπιάν και τον Κωνσταντίνο Χατζόπουλο, με τους οποίους εργαστήκαμε τέσσερα χρόνια μαζί, για τη συγκρότηση του συγκεκριμένου βιβλίου, και μέσω αυτών και την αρμένικη κοινότητα, «δωρεά» της οποίας προς την πόλη αποτελεί η παρούσα έκδοση.

Θα ήθελα να ξεκινήσω την αναφορά μου στο βιβλίο με τους λόγους του κ. Τζελαλιάν, του μεταφραστή του βιβλίου στα αρμένικα, «για την επιστημονική εγκυρότητα που προσέδωσε στο βιβλίο ο καθηγητής Κωνσταντίνος Χατζόπουλος και το ποιητικό πάθος της Τζένης Κασαπιάν». Τα τέσσερα τελευταία χρόνια εργασίας στο τυπογραφείο για το συγκεκριμένο βιβλίο, «μεταποίησαν» όμως τα πράγματα, αφού ο κ. Χατζόπουλος εργάστηκε με επιστημονικό πάθος και η κ. Κασαπιάν με ποιητική εγκυρότητα. Αλλιώς δεν θα μπορούσε να γραφεί η σωστή ρεζάντα για κάθε μία από τις 400 φωτογραφίες, που φιλοξενούνται στο βιβλίο και οδήγησαν στην πρωτογενή έρευνα, και από πόρτα σε πόρτα, τον κύριο καθηγητή, ούτε θα μπορούσε να προκύψει σωστό ευρητήριο αν η κ. Κασαπιάν δεν έπαιρνε ως προς τις πολλαπλές εκδοχές των αρμένικων ονομάτων θέση.

Ούτως ή αλλιώς έχουμε όμως στα χέρια μας ένα βιβλίο - βάση για τους μελλοντικούς επιστήμονες και τις έρευνές τους για την ιστορία της Κομοτηνής τα νεότερα χρόνια, κι ακόμη ένα βιβλίο για όλους εμάς τους Κομοτηνείς, έστω και 2,5 αιώνες μετά την παρουσία αρμενίων στην πόλη μας. Για όλους εμάς τους Κομοτηνείς αλλή και τους επιγόνους μας, γιατί καταφέραμε να προσθέσουμε στο παζλ της ιστορίας της μια ακόμα ψηφίδα.

Τώρα γιατί τέσσερα χρόνια και γιατί τόσος κόπος για ένα μόνον βιβλίο; Ίσως ακριβώς, γιατί δεν αποκαταστήσαμε ακόμη τη συνέχεια του προσώπου της πόλης μας στο χρόνο, ίσως, γιατί είναι τα τελευταία δέκα μόνον χρόνια που προσπαθούμε να συγκροτήσουμε την ιστορία της. Ίσως, γιατί αφήσαμε ξεχασμένες στο χρόνο ποιότητες όπως η καθαίσιθισιά. Η καθαίσιθισιά του φαρμακοποιού Αράμ Χατζιάν, που τυπώνει το υπέρκομψο επισκεπτήριό του σε άψογη καλλιτεχνική γραφή, στη γαλλική, την παλαιοτουρκική και την αρμένικη, στις αρχές του αιώνα (σ. 355) κι, ίσως, γιατί ποτέ έως τώρα δεν προσέξαμε στην Ερμού την ανάγλυφη εντοικισμένη πλάκα στο ωρολογιοποιείο - κοσμηματοπωλείο του Μαρντίκ Πιουσκιουλιάν, με την υπογραφή του κτίτορα και την ημερομηνία ανέγερσης του κτιρίου: «Αγκόπ Ταμπακιάν Απρίλιος 1869»(σ. 361).

Ίσως, γιατί αργήσαμε να μάθουμε -κατοικώ ήδη περισσότερα από 25 χρόνια στην πόλη- ότι στην αρμένικη εκκλησία του Αγίου Γρηγορίου του Φωτιστή ή στις αίθουσες του